

JAMES MALLON

PROMĚNA FARNOSTI

Z udržovacího režimu k misijnímu zápalu

KARMELITÁNSKÉ NAKLADATELSTVÍ

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Mallon, James, 1969-

[Divine renovation. Česky]

Proměna farnosti : z udržovacího režimu k misijnímu zápalu /
James Mallon ; z anglického originálu Divine renovation ... přeložil
Jiří Gračka. – Vydání druhé. – V Praze : Karmelitánské nakladatelství,
2022. – 335 stran. – (Orientace ; svazek 67)

ISBN 978-80-7566-199-9 (brožováno)

* 272-774 * 159.923.2 * 27-72-144 * 27-7-028.79 * 27-636 * 27-766 * 27-762 *
272-722.53 * 929 * (048.8) * (0:82-94)

– Mallon, James, 1969-

– katolické farnosti – 20.-21. století

– identita

– comunio

– reforma církve – 20.-21. století

– náboženská obroda – 20.-21. století

– evangelizace – 20.-21. století

– misijní činnost – 20.-21. století

– katoličtí kněží – 20.-21. století

– monografie

– autobiografické vzpomínky

27 - Křesťanství. Křesťanská církev všeobecně. Ekleziologie [5]

929 - Biografie [8]

© Novalis Publishing Inc., 2014

Czech edition © Karmelitánské nakladatelství, s.r.o., Praha, 2022

ISBN 978-80-7566-199-9

Obsah

Úvod: Dům z karet	9
1. Dům modlitby	
Mít na zřeteli svou identitu a cíl	15
2. Oprav můj dům	
Od koncilu k papeži Františkovi	31
3. Dům bolesti	
Církev omezující se na údržbu	49
4. Zbavte se starých krámů	
Co musíme zahodit, když chceme začít přestavovat	67
5. Položení základů	
Jak proměnit prostředí farního společenství	99
6. Hlavní vchod	
Svátosti jako nejlepší pastorační příležitost	229
7. Vést všechny v domě	
Nezbytná úloha toho, kdo stojí v čele	271
Závěr	330

„Poslání k srdci lidu nepředstavuje jen jednu z oblastí života nebo ozdobu, kterou si mohu sundat, rovněž není přívěskem nebo jedním z mnoha životních okamžiků. Je to něco, co nemohu vykořenit ze svého bytí, nechci-li se zničit. Já *jsem posláním* na této zemi, a proto jsem na tomto světě.“

(papež František, *Evangelii gaudium*, 273)

ÚVOD: DŮM Z KARET

„My nepotřebujeme slyšet o Ježíšovi. Potřebujeme hrát karty!“ S posledními slovy udeřila pěstí do stolu a všichni lidé v sále zmlkli. Ústa se otevřela údivem a ruce připravené vynést další trumf na chvíli zamrzly ve vzduchu. Kromě údivu ale tváře lidí vyjadřovaly i spravedlivé uznání, že dotyčná řekla nahlas to, co chtěli říct i všichni ostatní.

Když se týden před touto událostí rozkřiklo, že opravdu hodlám zabrat na pondělní večery farní sál, aby se tu mohl konat desetitýdenní evangelizační program nazvaný kurzy Alfa, vyvolalo to tak veliký poprask, že jsem musel svolat mimořádné zasedání farní rady. A místo abych dal na doporučení a od záměru ustoupil, stál jsem si já, jednatřicetiletý kněz spravující svou úplně první farnost, umíněně za svým. Neměl jsem ani jinou možnost. Zároveň jsem ale nemohl tušit, že tohle je teprve první z mnoha soubojů, které během následujících deseti let své kněžské služby budu muset s karetní hrou svést.

Bůh naší maličké farnosti během oněch prvních a nesmělých pokusů pořádat kurzy Alfa, a tak oslovit i ty, kdo do kostela nechodí, nesmírně žehnal. Do roka se u nás o pondělních večerech pořádala setkání, na která přicházelo víc než sto lidí, aby se seznámili s nabídkou evangelia a byli pozváni na ni odpovědět. Lidské životy se začaly proměňovat. Ti, kdo dosud

byli vlažní, najednou zahořeli, a ti, kteří se církvi vzdálili, teď prožívali silná setkání s Ježíšem, vnímali blízkost Ducha Svatého a vraceli se do společenství víry. Velký konflikt vznikl kvůli hře v karty za to stál.

Skupince, která se ke hře setkávala, jsme sice nabídli, aby si zvolili jakýkoli jiný den nebo jinou hodinu kromě pondělního večera. Oni se ale raději rozhodli naši budovu úplně opustit a odejít jinam. Proti se nezvedl snad ani jediný hlas. Tahle setkání se tu přece konala asi tak od středověku a stále se ho účastnili zakládající členové – nebo to tak aspoň vypadalo. Záhada, proč si karetní společnost nemohla vybrat jiný večer, jsem pak rozlouskl až další rok.

Během druhého léta své služby jsem dostal přidělenou druhou, ještě menší farnost v obci vzdálené asi dvanáct kilometrů. Tamní společenství se pomalu rozpadalo. Účast na bohoslužbách stále klesala a kromě bohoslužeb neprobíhala žádná další setkání. Žilo tu taky několik ochotných lidí, kteří pečovali o budovy, a potřebné peníze se jim tak tak dařilo vydělat tím, že ve farním sále pořádali společné večery. Mým prvním úkolem bylo upravit katechetický program, který byl určen asi třiceti dětem ve věku od pěti do šestnácti let: všichni se museli vejít do přeplněné místnosti na výuku, pro kterou byl každý týden problém najít katechetu nebo někoho, kdo by se dětem věnoval. Rozhodli jsme se vyčlenit žáky druhého stupně a sestavit z nich samostatnou skupinu, kde půjde víc o společné prožitky a společenství než o vyučování. Jediný večer, kdy se mohli scházet, byl ten úterní, a v úterý se tu scházela karetní společnost – právě ta skupinka lidí, kterou už jsem o pondělních večerech vypudil ze své první farnosti. Záhada byla vyřešena: nemohli tehdy změnit termín setkání,

protože karty hrávali i ostatní večery, každý den v týdnu na nějakém jiném místě.

V letech 2004 až 2010 jsem byl farářem v relativně bohaté farnosti jedné dobře situované městské části. Vždy byla pokládána za klenot v koruně arcidiecéze a bydlel v ní generální vikář a skupina kaplanů. Až donedávna ji kněží před důchodem považovali za ideální působiště předtím, než službu definitivně pověsí na hřebík. To byl taky důvod, proč se tady za posledních třicet let nic nového nedělo. Kvůli zanedbané údržbě se rozpadaly budovy a ani živé kameny církve, lidé, na tom nebyli o moc líp. Nefungovala formace dospělých ve víře, nerozvíjely se žádné služby ani péče o vedoucí skupinek. V mnoha směrech se tu žilo jen z odlesku minulé slávy. Jedinou záchranou bylo, že se tady nescházela žádná karetní společnost. Zato tu byli skauti, vlčata a bobříci, kteří naši budovu využívali čtyřikrát do týdne a dělali to už třicet let.

A tak jsme znovu začali kolotoč rozhovorů se skupinkami, které zadarmo využívaly naše prostory, a zkoušeli získat aspoň jeden volný termín pro pořádání kurzů Alfa. Během šesti let, která jsem v oné farnosti strávil, se nám nakonec podařilo dostat se do vlastního domu a tam uspořádat víc než deset několikátýdenních formačních programů, každý s účastí sedmdesát až osmdesát lidí. Není snad třeba dodávat, že v této ospalé farnosti došlo k probuzení a začaly se dít úchvatné věci.

V roce 2005, rok po příchodu sem, mi zase přidělili druhou farnost. Tahle byla vzdálená jen asi dva kilometry a popsát by ji šlo naprosto stejně jako tu první, s tím rozdílem, že devadesát procent jejích prostor měla pronajatých chlapecká škola a kromě toho tu sídlila místní basketbalová liga, která s námi neměla nic společného až na to, že jeden z týmů byl po naší farnosti pojmenován. A veškeré další prostory, které

využité nebyly, žárlivě střežily – asi tušíte – hned dvě karetní společnosti.

Nakonec jsem se přestěhoval do farnosti svatého Benedikta, a to jen tři měsíce poté, co tu byla dokončena zbrusu nová, moderní komunitní budova. Celá farnost vznikla sloučením tří do té doby samostatných farností a lidé se teprve přednedávnem sešli, někteří ochotně a jiní méně, pod jednou střechou. Měl jsem tu působit jako farář a být u toho, jak se během prvního roku všechno usadí. „Skvěle,“ napadlo mě, „začínáme s čistým stolem. Nikdo nám neblokuje budovy. Máme spoustu místa na spuštění evangelizačních akcí a formačních programů pro dospělé, abychom nádhernou hmotnou stavbu naplnili církví z živých kamenů.“

Ke své hrůze jsem ale do týdne zjistil, že už dřív dostaly nejružnější skupinky ústní příslib, že naše prostory mohou využívat. Musel jsem jednat rychle. Snažili jsme se najít kompromis a zkusili jsme do budovy vměstnat všechny akce, ale nešlo to. Nehodlali jsme sice spouštět žádnou iniciativu dřív než za čtyři měsíce a tento čas měl sloužit k plánování, ale skauti stáli jen o dlouhodobou smlouvu, a tak se rozhodli odstěhovat. Další skupinou byla... velice početná karetní společnost. Dohodli jsme se na kompromisu. Poskytneme jim své prostory do prosince, ale od ledna, kdy u svatého Benedikta zahajujeme kurzy Alfa, si musejí najít jinou hodinu anebo jiné místo. Když jsme se všichni poprvé sešli na jednom a pro tuto chvíli sdíleném místě, čekala na mě hned dvě překvapení. Především se dostavilo 160 zájemců, kteří chtěli absolvovat školení, aby mohli Alfou vést. A taky mě při příchodu do farního sálu vítaly zlostné pohledy asi šedesáti až osmdesáti šedesátiletých až osmdesátiletých karbaníků – nemalá část

z nich byli ti samí lidé, které jsem o deset let dřív „vypudil“ z té malé venkovské farnosti.

V následujících kapitolách se snažím ukázat, že zmatky, kterými si dnes naše církve prochází, včetně sporů o smysl a účel budov, mají do značné míry původ v krizi identity. Ze své podstaty jsme církví misijní. Pro tuto identitu chci položit teologické základy a zároveň nabídnout model obnoveného farního života. Modlím se za to, aby církevní představení a všichni, kterým budoucnost naší církve leží na srdci, našli na těchto stránkách návod, jak v Bohu obnovit církev, kterou tolik milujeme.

1. DŮM MODLITBY

Mít na zřeteli svou identitu a cíl

Hlavním důvodem, proč jsem v každé své dosavadní farnosti chtěl získat zpět farní budovy, byla snaha reagovat právě na to, co způsobilo, že je obsadily nejrůznější skupinky. Týká se to identity.

V naší církvi se dnes hodně mluví o krizi. Dozvídáme se, že máme krizi povolání, krizi rodin, krizi manželství, finanční krizi, krizi víry, krizi vyvolanou sexuálním zneužíváním, krizi vůdcovství a krizi (doplňte dle libosti:). Kolem těchto pojmů se sice může vést cenná diskuse, trvám ale na tom, že tou nejhlubší krizí je krize identity a všechny ostatní jsou pak jen jejími symptomy: zapomněli jsme, kým jako církev vlastně jsme a co jsme povoláni dělat. Když se toto děje, brzo zapomínáme nejen na to, k čemu slouží naše budovy, ale především na to, proč jako církev vůbec existujeme.

Chrást

Současná doba není první, v níž se Boží lid musel na svou pravou identitu znovu rozpomínat. Během několika posledních let jsem s radostí doprovázel několik poutnických skupin do Svaté země. Dělán to vždycky moc rád a pokaždé

je to nezapomenutelný zážitek. Během prvního dne, který travíme v Jeruzalémě, jdeme pěšky na Olivovou horu, odkud se nabízí úžasný výhled na Chrámovou horu a Skalní dóm. Než vystoupáme do Getsemanské zahrady, zastavíme se na chvíli v kostele *Dominus flevit*, na místě, kde Ježíš podle tradice plakal nad Jeruzalémem (srov. Lk 19,41–44). Velice často tu zaslechnete průvodce vyprávět, že Ježíš vyhnal z chrámu směnárníky, protože se rozzlobil, že se v tomto posvátném okrsku obchoduje. Toto je nejběžnější, avšak mylné chápání Ježíšova činu. Ten totiž mnohem víc, než by nás napadlo, souvisí s karetními společnostmi a skautskými schůzkami.

P. Robert Barron ve své skvělé televizní sérii *Catholicism* upozorňuje na výzkum biblisty N. T. Wrighta týkající se toho, zda se Ježíš při vjezdu do Jeruzaléma vědomě prohlašoval za židovského mesiáše. To, že z Olivové hory sjížděl na oslátku a do města vjel od východu, Zlatou branou, je podle Barrona srovnatelné s tím, jako by někdo vjel do Washingtonu v černé prodloužené limuzíně s vlajkami USA připevněnými na kapotě a s čestným doprovodem. Jde o to, že Ježíš všechny své kroky plánoval a jednal úmyslně. Jedním z úkolů, které měl mesiáš vykonat, byla obnova chrámu. Když v Markově evangeliu Ježíš za nadšeného volání davu, který v něm vidí mesiáše, vjíždí do města, okamžitě se vydá do chrámu. Pak se ale stane cosi podivného. Svatý Marek nám vypráví, že se Ježíš rozhlédl, pak zjistil, kolik je hodin, a protože už bylo pozdě, odebral se s Dvanácti do Betánie, aby tam přenocoval.

Teprve druhý den ráno vstupuje znovu do chrámu a začíná z něj vyhánět všechny, kdo tam nakupují a prodávají. Převrátil stoly směnárníkům „a nedovolil, aby někdo nesl nějakou věc chrámem“ (Mk 11,15–16). To z jeho strany není žádný spontánní a vášnivý výbuch. Není to chvíle spravedlivého rozhořčení

nad tím, že z domu jeho Otce je tržiště. Ježíš tu s rozmyslem a soustředěním koná symbolické gesto. To, co v chrámu vidí, v něm nemohlo vzbudit náhlou zlost. Chodil sem celý život a obchodování se zvířaty bylo nezbytným předpokladem bohoslužby, protože se tu přinášely oběti. A není to ani hněv na směnárníky, kteří za poplatek přijímají měny nejrůznějších zemí a vydávají za ně zvláštní chrámovou měnu, kterou jedinou se dalo za obětní zvířata zaplatit. Povšimněme si, že Ježíš svým jednáním nepřerušuje jen ty, kdo tu vydělávali peníze, ale i ty, kdo něco nakupují anebo se snaží vstoupit do vnitřního nádvoří chrámu. Na nějakou dobu uzavírá celý chrám a dovolává se přitom autority proroků. První citát, který pronáší k ohromenému zástupu, pochází z proroka Izaiáše (srov. Iz 56,7) a potom odkazuje i na Jeremiášovo proroctví proti prvnímu chrámu (srov. Jer 7,11): „Můj dům ať je domem modlitby pro všechny národy, ale vy jste z něho udělali lupičské doupě!“ (Mk 11,17).

Když se na citované místo z Jeremiáše podíváme v jeho původním kontextu, zdá se, že ony „lupiče“ identifikuje s kupci účtujícími přemrštěné částky lidem, kteří nemají jinou možnost, jak si danou věc opatřit – podobně jak to dnes dělají například prodavači párků na fotbalovém stadionu. Klíčem k porozumění Ježíšovu činu je ale první citát, převzatý z Izaiáše. Bůh v něm židovskému lidu připomíná, že chrám měl být domem modlitby pro všechny národy, že vyvolení Izraele mělo směřovat k tomu nejširšímu zahrnutí všech lidí:

Cizince, kteří lnou k Hospodinu...
přivedu na svou svatou horu
a dám jim radost ve svém domě modlitby.
Jejich celopaly a žertvy

mi budou potěšením na oltáři;
neboť můj dům se bude nazývat
domem modlitby pro všechny národy (Iz 56,6–7).

Většina odborníků se shoduje na tom, že příslušná část knihy Izaiáš (kapitoly 56 až 66) vznikla v šestém století před Kristem a že toto proroctví pochází z doby vyhnanství, ještě předtím, než byl roku 520 př. Kr. obnoven chrám – původní Šalomounův chrám předtím srovnali se zemí Babyloňané. Je zcela zřejmé, že podle Božího záměru má nejen chrám, ale celý izraelský národ být prostředkem spásy určené všem lidem. Náznaky tohoto velkolepého a všeobecného povolání nacházíme napříč celým Písmem svatým, především ale v prorocích a zejména v knize proroka Izaiáše. Její 49. kapitola, známá jako „druhá píseň o Služebníkovi“, byla sepsána během vyhnanství a mluví se v ní o obnově izraelského lidu. Zároveň se přitom posílání Izraele rozšiřuje:

Nestačí, že jsi mým Služebníkem,
abys obnovil Jakubovy kmeny
a zbytky Izraele přivedl nazpět.
Proto tě dám národům jako světlo,
aby se má spása rozšířila až do končin země (Iz 49,6).

S vědomím tohoto povolání nyní ten, kterého už předtím na stejném místě Simeonova ústa prohlásila za ztělesnění a naplnění tohoto proroctví (srov. Lk 2,29–32), hledí na chrám, ve kterém se toto radikální zahrnutí všech národů skrze vyvolení Izraele nijak neprojevuje. Místo toho Ježíš vidí lid, který zapomněl na své povolání a připravil pohany o jejich účast na Boží smlouvě. Izraelité se rozhodli, že stačí, když si

ji nechají pro sebe. Spokojili se s daným stavem věcí, se svou bohoslužbou a rituály, a docela zapomněli na svůj úkol – na identitu, kterou jim připomínali izraelští proroci a často za to také zaplatili velikou cenu.

Tuto teologii vyčlenění přitom naznačovala i sama architektura chrámu. Pohané mohli vystoupat na posvátnou Chrámovou horu a být přítomni na místě zvaném „Nádvoří pohanů“, nesměli už ale projít branou do samotného chrámu. Mezi tímto vstupem a velesvatyní, vnitřním svatostánkem, byla možnost přístupu pro různé skupiny dále omezována. Po Nádvoří pohanů následovalo „Nádvoří žen“ a poté „Nádvoří Izraele“, kam mohli vstoupit jedině izraelští muži. Pak bylo „Nádvoří kněží“ a nakonec velesvatyně, do které jen jedenkrát za rok vcházel velekněz. Ve velesvatyni Šalomounova chrámu byla původně uložena i archa úmluvy, skrytá za oponou – tou oponou, která se při Ježíšově smrti na kříži roztrhla vpůli. Ježíš svou smrtí a zmrtvýchvstáním nechal zničit a znovu obnovit chrám svého těla, aby na své osobě ukázal nový Boží chrám, kde se země spojuje s nebem. V tomto chrámu už nejsou žádná rozdělení a přehrady (srov. Ef 2,14). Už není Žid anebo Řek, muž anebo žena (srov. Gal 3,28). Všichni lidé jsou kněžími a mají přístup do velesvatyně. Ježíš osobně naplňuje úděl Izraele. Všechna starodávná proroctví o radikálním zahrnutí všech národů docházejí naplnění pouze v jednorozeném Synu Božím, Synu Davidovu, Ježíši, Mesiáši. Poslání obsáhnout všechny lidi je předáno novému Izraeli – lidem, které Ježíš povolal, jeho *ekklésii* – a ten má jít a získat za učedníky všechny národy. Ale stejně tak i my na toto zapomínáme a spokojujeme se pouze s tím, že si vše necháváme pro sebe.

Déjà vu

Současná krize identity v naší církvi má mnoho společného s tou, která panovala za časů Krista. Říká se, že to není tak, že by Kristově církvi příslušelo poslání, ale spíše že Kristovu poslání přísluší církev. My jsme ovšem na své základní misijní povolání zapomněli do té míry, že se spokojujeme s údržbou a službou sobě samým. To, že církev existuje kvůli misiím, v posledních padesáti letech ustavičně potvrzují papežové i teologové, pro většinu katolíků je ale misijní působení něčím, co koná vybraná hrstka lidí kdesi v dalekých zemích, a většina farností, poznamenaných mentalitou údržby, se v nejlepším případě zaměřuje na potřeby svých členů. Podobně jako Izrael za časů Ježíšových jsme se i my stali lupiči Božího lidu, za kterým se podle Božího pověření máme vydat, aby se jeho spása „rozšířila až do končin země“ (Iz 49,6).

Dne 14. dubna 2012 uplynulo sto let od potopení Titaniku. Moje domovské město Halifax se této připomínky intenzivně účastnilo, protože právě ono hrálo při záchranných akcích po katastrofě klíčovou roli. Při psaní těchto slov myslím na to, že nedaleko odsud je hřbitov, kde jsou pochovány ostatky objevených obětí. V noci, na kterou sté výročí připadlo, jsem sledoval starý černobílý film *A Night to Remember* (v ČR známý pod názvem „Zkáza Titaniku“ – pozn. překl.). Připomněl jsem si přitom, že značná část záchranných člunů, které tehdy od potápějící se lodi odplouvaly, nebyla zaplněná víc než z poloviny. Na osmnácti záchranných člunech, které byly spuštěny na vodu, zůstalo celkem 472 nevyužitých míst. Když parník zmizel pod hladinou, plavalo v ledové vodě kolem 1500 lidí a lidé na člunech stojících v bezpečné vzdálenosti je pozorovali. Jen dva z osmnácti člunů se vydaly zachraňovat přeživší. Přesunuli

stávající pasažéry, aby udělali co nejvíc místa, a je doloženou skutečností, že někteří cestující první třídy si stěžovali na příšerné nepohodlí. V době, kdy si lidé v člunech uvědomili, co je jejich úkolem, a vydali se mezi oběti, bylo naživu už jen devět trosečníků a tři z nich nakonec stejně zemřeli na podchlazení.

Při sledování filmu jsem si najednou uvědomil, že tato událost je metaforou církve. Jsme tady kvůli misijnímu poslání. Podobně jako Ježíš jsme byli vysláni „hledat a zachránit“ ty, kdo hynou, a v záchranných člunech je volného místa dostatek. Velice často ale jako církve jen stojíme bezpečně opodál a víc nás zajímají naše vlastní potřeby a pohodlí. Snad kdyby k nám někdo doplaval, pomohli bychom mu, ale vydat se za nimi? Nejde tu jen o to, že bychom museli opustit okruh, ve kterém se cítíme bezpečně – toto jednání naprosto přesahuje náš referenční rámec, protože jsme úplně zapomněli, co tvoří naši identitu. Záchranné čluny jsou tu od toho, aby zachraňovaly lidi. A stejně tak je tu od toho i církev. My pečujeme o záchranné čluny, natíráme je, sloužíme lidem, kteří už jsou uvnitř, udržujeme pořádek a hostíme setkání karetních společností, ale nepoužíváme čluny k tomu účelu, pro který byly vytvořeny. Každý člen posádky, který by se opovážil život na člunu nějak narušit, si okamžitě vyslechne sborový náрек od cestujících, kterým se myšlenka na sebemenší omezení vlastního pohodlí protiví. Naříkáme nad ztrátou víry, sekularizací, zavíráním kostelů a tak dále, ale ani nás nenapadne chopit se vesel a vyplout.

Misijní poslání

Pokud jsme tady kvůli misijnímu poslání, co je vlastně jeho podstatou? Odpověď na tuto otázku budeme hledat v posledních verších Matoušova evangelia, v úryvku nazvaném

„Poslání apoštolů“ (Mt 28,16–20). Váhající učedníci tu dostávají tento příkaz: „Jděte tedy, získejte za učedníky všechny národy, křtěte je ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého a uče je zachovávat všechno, co jsem vám přikázal.“ Jednotlivé překlady tohoto souvětí se mohou mírně lišit, je ale zřejmé, že Ježíš dal své rodící se církvi čtyři úkoly: jít, získat, křtít a učit. V původním řeckém textu zjišťujeme, že z těchto čtyř sloves je jedno ve tvaru určitém a tři v neurčitém, ve formě přičestí. Určitý slovesný tvar je z gramatického hlediska stěžejním místem věty, zatímco participia jsou jmenné tvary slovesné: větu sice blíže vymezují, v konečném důsledku ale dávají smysl jedině ve vztahu ke slovesu v určitém tvaru. A stejně to funguje i v poslání apoštolů. Jedno z těchto sloves je gramatickým středem souvětí, a tak i středem teologickým. V minulých letech jsem vystupoval na řadě konferencí a vždy jsem přitom vybízel posluchače, aby vybrali jedno ze čtyř sloves, které je podle nich v poslání apoštolů stěžejní, a je proto klíčem k našemu poslání, k podstatě naší identity. Ptal jsem se laiků, kněží, a dokonce i biskupů. Ptal jsem se ve skupinách velkých i malých, a výsledek byl vždycky stejný. Pro správnou odpověď se pokaždé rozhodla ta nejmenší část lidí – nejmenší ne o trochu, ale až nesmyslně malá část. Jednou si ve skupině asi šesti set lidí vybrali správnou odpověď jen dva a jindy jich z víc než tří tisíc lidí bylo kolem dvaceti. Takový nepoměr je odrazem krize identity, která naši církev postihuje, a ukazuje na hluboké, ač nevědomé předsudky vůči úkolu, který Pán postavil do centra svého poslání.

Které sloveso si vyberete vy: jít, získat, křtít, anebo učit?

Správná odpověď je zde: slovesem v určitém tvaru je „získat“: „získejte za učedníky“ (*mathéteusate*). Právě tento příkaz

je stěžejním bodem poslání apoštolů a kolem získávání učedníků se točí všechny ostatní prvky misijního poslání církve: jít, křtít a učit. Jen se nad tím zamyslete. Katolická církev v minulých stoletích výrazně vynikala jako misijní církev – šli jsme. Máme i bohatou didaktickou tradici, jsme známí pro své školy, univerzity a obsah výuky – učíme. Bezpochyby taky víme, jak máme křtít a slavit další svátosti. Naši pastorační slabosti a úkolem, se kterým nejvíc bojujeme, je ale právě ten, který tvoří samotný střed poslání svěřeného církvi Kristem: získat za učedníky.

Získat učedníky

Co to znamená získat za učedníky? V církevním prostředí často používáme pojmy jako „učedník“ nebo „apoštol“, a přitom nerozumíme tomu, co označují. Pojem „učedník“ je ale pro naše poslání přijaté od Ježíše natolik důležitý, že bychom jeho význam měli znát. V řečtině tento pojem zní *mathétés* a je odvozen od slovesa *manthanein*, což znamená „učit se“ (vzpomeňme si na slovo „matematika“). Učedník je ten, kdo se učí. Být učedníkem Ježíše Krista znamená zapojit se do celoživotního procesu učení se od Ježíše, našeho Pána a učitele, a také učení se o něm. Latinské slovo pro učedníka zní *discipulus*, což nám naznačuje, že tento proces učení se není nahodilý, ale vědomý, a že vyžaduje disciplínu. Stát se učedníkem znamená oddat se tomuto procesu růstu.

Na kolik našich farníků se ale tento pojem dá skutečně a zodpovědně vztáhnout? Každý máme v kostele lidi, kteří jsou pro svou víru zapálení, věrně ji žijí a dychtí po tom, aby v ní rostli a učili se, bývá to ale žel jen nepočtená menšina a „normální katolíci“ její členy často považují za podivíny.

Když se bavím s ostatními faráři, většinou připouštějí, že takové označení se týká tak šesti až deseti procent praktikujících katolíků – maximálně dvaceti, pokud farnost kypí životem v mimořádně velké míře. Máme tu tím pádem veliký problém. Lidé shromáždění v našich kostelích jsou povoláni, aby získávali za učedníky, ale většina z nich se zatím sama učedníky nestala. Další překážkou v tomto úkolu je skutečnost, že výuka ve věcech víry je v dospělém věku vnímaná jako cosi zcela dobrovolného a ne nezbytného. Považujeme ji za důležitou u dětí a dospívajících, ale z jakéhosi důvodu máme za to, že dospělí už se učit, růst a zrát nepotřebují. Katecheze v katolických kruzích obvykle má co do činění s dětmi. Ačkoli laici naší církve mají větší vzdělání a odbornost než kdykoli v dějinách, odpovídající vzdělání ve věcech víry, teologie, Písma svatého a duchovního života za tím silně pokulhává.

Během uplynulých padesáti let prožila naše společnost cosi, co lze nejspíš označit za nejdynamičtější proměnu v lidských dějinách. I když jsme ale v poslední generaci prošli hned několika paradigmaty, pastorační praxe katolické církve na Západě zůstává povětšinou nezměněná a vypadá stejně jako před tímto obdobím neustálých proměn. Zachování víry a účast na bohoslužbách podporovala převládající kultura. Náš pastorační vývoj zase podporovala demografická situace – porodnost a příchod migrantů. Stačilo něco vytvořit a lidé přišli. Nemyslím si, že jsme před padesáti lety byli dvakrát úspěšní v tom, jak získávat za učedníky, ale zjevně nám to tehdy tolik neškodilo. Pokud jsme šli a otevírali kostely, vždycky se našla nová komunita imigrantů a čerstvě narozených. Pokud jsme křtili a vyučovali ve školách, chrlili jsme zástupy „praktikujících katolíků“. V jistém smyslu nám to, že jsme nezískávali učedníky, snadno prošlo, protože tak byla nastavená celá

převládající kultura. Pak ale došlo ke zrychlení způsobenému šedesátými léty, sexuální revolucí, rozšířením masmédií, vznikem nových médií, postmodernismem, materialismem, relativismem, individualismem, hédonismem a spoustou dalších „ismů“, na které si jenom vzpomeneme, a zlomová linie najednou vystupuje tak ostře, že ji vidí všichni.

Stovky tisíc věřících katolíků nesou obrovské břímě: jejich děti a vnuci „víru“ opustili. Tyto věřící navíc nesmírně tíží, že z nastalé situace obviňují sami sebe a přemýšlejí, co pokazili: udělali přece pro svoje děti to, co jejich rodiče dělali pro ně. Hledat viníka je ovšem v tomto případě bezpředmětné. Problémem je to, že se změnila všechna pravidla. Nemáme už ony kulturní opory, které jsme mívali dřív, a běh společnosti se obrací proti nám. Jediným řešením, jak postoupit vpřed, je vrátit se k tomu, co od nás Ježíš požadoval už před dvěma tisíci lety: nezískávat lidi pro to, aby byli věřící nebo jen „praktikující katolíci“, ale získávat je za učedníky. Vytvářet učedníky. Tohle je klíč! Právě to je jádro věci a optika, kterou musíme poměřovat veškerou činnost v církvi – všechny pastorační programy, veškeré výdaje a vynakládanou energii i využití našich budov.

Evangelizace

Jak máme získávat za učedníky? Pokud je učedníkem ten, kdo se učí, kdo touží růst, kdo dychtí po poznání, jak k tomu máme vést? Víme, že pokud někdo jen „věří“ v Ježíše nebo chodí do kostela, neznamená to ještě, že pociťuje zmíněné touhy. K tomu, aby se taková touha probudila, se musí něco stát, a to něco je evangelizace. Víme, že „evangelizovat“ znamená doslova „hlásat radostnou zvěst“, ale co to ta radostná zvěst

vlastně je? Mám trochu podezření, že mnozí z nás by dokázali popisem Ježíšovy radostné zvěsti nebo radostné zvěsti o Ježíšovi zaplnit spoustu stránek. Je to záležitost mnoho-
vrstevnatá a komplexní. Někteří odolají pokušení nadmíru věci zjednodušovat a nakonec podlehnou pokušení zbytečně je zkomplikovat. Můžeme mluvit o poselství, které přináší „Bůh s námi“, o Božím království a jeho vládě, o Božím milosrdenství, o nepodmíněné Boží lásce, o odpuštění hříchů, o Boží lásce, která se zjevuje na kříži, a o vítězství nad smrtí skrze Kristovo zmrtvýchvstání. Můžeme mluvit o pravdě, že nikdy nejsme sami, že Bůh v nás touží přebývat, strávit nás a nechat se strávit námi, nakonec je ale možné celé poselství zjednodušit do jednoho slova: Ježíš. V něm nacházíme samo ztělesnění spásonosné Boží přítomnosti, lásky, milosrdenství a života. Z evangelií víme, že ten, který hlásal radostnou zvěst o království, se sám stává radostnou zvěstí a ztělesněním království. Aby člověk mohl tuto radostnou zvěst přijmout, nechat se evangelizovat, nestačí mu jen tyto nádherné pravdy slyšet, poznat je, ale musí poznat také Ježíše – nejen v něj uvěřit, ale milovat ho a být do něj zamilovaný. Teprve pak se naše srdce rozezpívá a jeho píseň bude znít. Teprve až se s ním setkáme jako s někým živým a skutečným, jako s tím, kdo je cesta, pravda a život, zatoužíme jít jeho cestou, budeme dychtit po jeho pravdě a hledat jeho cestu životem.

Hořkou pravdou pro nás, duchovní správce, představené a všechny, kterým na naší církvi záleží, je to, že tak mnoho našich lidí Ježíše nikdy osobně nepoznalo, a proto po něm netouží. Jako motivace k náboženskému životu se nad námi stále vznáší stín povinnosti a strachu. Písmo nás ale upozorňuje, že tam, kde toto platí, ještě láska není dokonalá (srov. 1 Jan 4,18). Důvodem ve většině případů nebývá úmyslné redukování

víry na pouhé znalosti o Ježíšovi, ale nedostatečné povědomí o tom, že je vůbec možné Ježíše poznat, že je možné, aby on osobně poznal a miloval nás. Často se podobáme lidem, kteří jako by žili v černobílém světě a nedokázali vnímat barvy. Pokud tak velké množství katolíků žije v pevném přesvědčení, že jim nic nechybí, působí na ně každotýdenní prožitek víry a „náboženství“ jako vakcína před plností a silou křesťanské víry. Ti, které přestanou svírat spáry povinnosti, viny nebo strachu, pak odcházejí a odmítají falešnou napodobeninu reality. Důsledkem toho je, že jsme jako duchovní vůdci všichni kapitulovali a vytvořili si pastorační strategie určené k živění těch, kdo nemají hlad. Podléháme nátlaku roztěkaných a znuštěných farníků a máme stále kratší a kratší kázání, a přitom si uvědomujeme, že spoustu z nich by potěšilo, kdybychom se bez těchto věcí docela obešli a pustili se rovnou do přijímání, aby už mohli ve zběsilém úprku vyrazit k autu.

Co se s tím dá dělat? Přesně to, co nám říkají papežové od Pavla VI. až po Františka. Musí přijít nová evangelizace (o vývoji tohoto učení budeme mluvit v další kapitole). Je potřeba nabízet Ježíše Krista nově! Musíme prolomit neviditelnou zbroj, kterou má tolik lidí v našich kostelních lavicích na sobě navlečenou. Musíme se snažit vytvářet prostor pro ty, kdo chtějí poznat Ježíše jako živého Pána, vzbudit hlad po něm, a potom je začít formovat, získávat za učedníky. Musíme znovu odhalit svou identitu a do srdce všeho, co děláme, vložit ducha poslání, které Pán svěřil své církvi, aby tak v centru každé farnosti existovala skupina věřících, kteří rostou a zrají, vytrvale se angažují v procesu celoživotního disciplinovaného učení se, objevují nadání, která jim Bůh daroval, a jsou odhodláni sloužit a nakonec se také stát apoštoly. Musíme se usilovně snažit, aby tato církev učedníků nakonec jednoho dne byla normou.

Od učedníků k apoštolům

Stát se církví učedníků je ovšem jen jedna část našeho poslání. Tato církev učedníků musí také „jít“ a „získávat za učedníky“ všechny národy, všechny lidi. Pán nás pověřil, abychom hlásali tuto radostnou zvěst nejen vlažným nebo odpadlým katolíkům, ale všem, kdo Krista a jeho církev neznají. Jsme povoláni jít na všechny okraje společnosti: k chudým i bohatým, ke zraněným i k těm, kdo se ukrývají v uzavřených komunitách. Jsme povoláni, abychom šli. Ježíš říká: „Jako Otec poslal mne, tak i já posílám vás“ (Jan 20,21). Řecké slovo s významem „poslat“ zní *apostellein*. Apoštol je ten, kdo je poslaný. Přijmeme-li výše zmíněné Ježíšovo poslání apoštolů, znamená to, že jsme sami byli poslání, že jsme apoštolové. Skutečnost, že právě toto poslání utváří povahu církve, nám potvrzuje to, že o církvi se mluví jako o „apoštolské“. To je ostatně první význam tohoto pojmu, který byl až později spojen se službou Dvanácti a jejich následovníků i s jejich úlohou při uchování obsahu víry církve. Tento první význam slyšíme z úst samotného Ježíše. Jsme církví, která je poslána. Latinský ekvivalent slova *apostellein* zní *mittere* a od tohoto výrazu je odvozeno podstatné jméno *missio* a posléze i naše „misie“. Apoštol je tedy misionář. To, že církev je apoštolská, znamená, že je ze své povahy misijní: týká se to i nás, je to nejhlubší podstata naší identity. „Ale jak mohou hlásat, jestliže nebyli poslání?“ ptá se svatý Pavel (Řím 10,15). Učedníci se nakonec musejí stát apoštoly.

Před lety jsem s několika přáteli seděl v kavárně na Montréalském letišti a bavili jsme se o obnově farností a evangelizaci, a najednou se mi v hlavě vynořil obraz církve. Církev je jako fotokopírka. Je tu od toho, aby kopírovala papír, vyráběla kopie. Dělá to tak, že papír vtáhne do sebe. To je evangelizace. Pak ho okopíruje, potiskne, sešije, proděraví. To je učednictví

(křest, výuka, formace). A pak ho zase vysune s tím, co na něm mělo být vytisknuto, aby šel a proměňoval svět – dějiny ostatně dokazují, že pero je mocnější než meč. To je misijní působení. Když církev prochází tímto cyklem, daří se jí nejlépe. Hlásá evangelium, získává za učedníky a ty pak posílá jako misionáře, aby šli, hlásali evangelium a získávali další učedníky, které může pokřtít, poučit a nakonec poslat. Je-li církev zdravá, dělá to právě tak. Pokud ale zdravá není, pokud je ponořená jen sama do sebe, pak zapomněla na své veliké poslání být *lumen gentium*, světlo národů, podobně jako na ně zapomněl Izrael za dob Ježíšových. A tehdy se začíná podobat přehřáté a ucpané kopírce, která stojí v koutě, sedá na ni prach a nakonec se na ni docela zapomene.

Něco se musí stát. Situace vyžaduje radikální kroky. Během uplynulých čtyř let jsme v mé farnosti svatého Benedikta zpřevraceli několik pomyslných karetních stolků a znovu získali kontrolu nad vlastními prostorami. Od té doby se do kurzů Alfa zapojily téměř dva tisíce lidí a dvacet až třicet procent z nich tvořili ti, kdo do kostela nechodí. Zorganizovali jsme několik set nejrozličnějších formačních setkání a programů a byli svědky proměny u stovek životů lidí, kteří se setkali s osobou Ježíše Krista v moci Ducha Svatého. Skrze tyto prožitky poznali Boha jako svého Otce a oživili zkušenost s Boží rodinou, církví. A to vše se stalo z Boží milosti, která nám dala znovu objevit naši vlastní identitu skrze výzvu papeže Jana Pavla II. k nové evangelizaci, jejíž kořeny sahají ke II. vatikánskému koncilu.

hrůzu, možná tím Boha urážíme. A Rick Warren zase říká, že pokud vize necílí za hranice našich schopností, jsme možná nevěřící. Víra od nás vyžaduje, abychom Bohu plně důvěřovali. Naše pastorační plány se ale nejčastěji drží v oblasti toho, co je bezpečné a podle nás možné. Pravdou zůstává, že k tomu není zapotřebí vůbec žádná víra: důvěřujeme jenom ve svoje vlastní síly a zdroje. Tak se skutečně projevujeme jako nevěřící, protože k dosažení takových cílů víru nepotřebujeme.

ZÁVĚR

Když se teď tato kniha blíží ke svému konci, vybízím tebe, čtenáři, aby sis sám položil otázku, zda tvoje vize není příliš omezená. Je dost velká pro Boha? Pastor Rick Warren kdysi se skutečnou pokorou prohlásil: „Bůh mě použil k vykonání velikých věcí, protože jsem čekal, že to udělá.“ Takové očekávání se pochopitelně nezakládá na tom, kdo jsme my, ale kdo je Bůh. Panna Maria vyznala: „Veliké věci mi učinil ten, který je mocný. Jeho jméno je svaté“ (Lk 1,49). Věříš tomu, že Bůh v tobě a skrze tebe může udělat veliké věci? Věříš tomu, že když se zahledíš na svých pár ubohých chlebů a ryb a uslyšíš přítom, jak Pán v tvém srdci říká: „Ty jim dej jíst!“, rozmnoží i to málo, co máš?

Jsem knězem už sedmnáct let. Svou formaci jsem začal před pětadvaceti lety. Od chvíle, kdy jsem poprvé přestal utíkat před silným a naléhavým vědomím, že cítím povolání ke kněžské službě, už uplynulo mnoho vody. Když jsem se před Pánovým

povoláním přestal ošívát, dalo se to, co jsem pocítil, popsat jediným slovem: vášeň. Vášeň dosáhnout nějaké změny. Vášeň pro to, aby lidé prožili Boží lásku v Ježíši Kristu tak, jak jsem ji prožil já. Hlubokou vášeň a přesvědčení, že kdyby to svět pochopil, nebesa by skutečně sestoupila na zem. V kostech mi planul oheň. Prožíval jsem horlivost, která mě „sžírala“.

Pak jsem vystudoval teologii.

Nerad bych, abychom si rozuměli špatně. Studium teologie jsem si zamiloval a měl jsem kolem sebe skvělé profesory i spolužáky. V semináři jsem prošel výbornou teologickou formací. Moje vášeň ale během těch let dostala dvojité zá-
sah. Akademická atmosféra semináře mě především nevedla k praktikování „teologie na kolenou“. Mou lásku k Písmu svatému rozkládalo všeobecné a nadměrné aplikování historicko-kritické metody. Můj obraz Ježíše poškodila a zmátla christologie „zdola“, která zastínila všechno nadpřirozené, jako by nikdy nedošla někam výš.

Druhou ranou pro mou vášeň a nadšení byl prožitek vlastní křehkosti a hříšnosti. Duchovní líbánky byly za mnou. Modlitba mi nepřišla tak přirozená, jak jsem si kdysi myslel. Byla namáhavá, často suchá a bolestná. Nepřipouštělo se mi to snadno, ale začal jsem chápat, že značný díl mé původní vášně tvořilo jen lehce maskované sobectví. Pouhých několik měsíců před jáhenským svěcením jsem se jedné noci potmě modlil v malé kapli. Byl jsem tam sám a ležel jsem před Pánem v Nejsvětější svátosti, když tu mi najednou došlo cosi, co ve mně vyvolalo zděšení. Vypršel mi čas! Svou cestu formace ke kněžství jsem nastoupil šest let předtím. Tato cesta byla plná výmolů, zataček a nečekaných zvrátů. Pořád jsem ale měl velikou důvěru, že přes všechny mé slabosti a hříchy mě

do okamžiku, kdy se seminární formace uzavře, Bůh přivede k dokonalosti, nebo mě aspoň zbaví těch největších chyb.

Jak jsem tam ležel ve tmě, cítil jsem dvě věci. Především, že jsem nejenom nedospěl k dokonalosti, ale že jsem na tom ještě hůř než na začátku. Zdálo se mi, že jsem od oné prchavé dokonalosti dál, že jsem ještě méně svatý, než když jsem tu cestu nastoupil. Začínal jsem s přesvědčením a vášní, že pro Ježíše změním svět. Na konci prvního ročníku jsem měl dojem, že bych snad mohl nějak ovlivnit diecézi. Po roku stráveném v pastorační praxi jsem si myslel, že bych možná mohl proměnit farnost. A teď, před svěcením, jsem si uvědomil, že nedokážu změnit ani sám sebe. Tím druhým pocitem bylo nezvratné přesvědčení, že Boží povolání tam někde uvnitř pořád je – ne navzdory mojí slabosti, ale právě kvůli ní.

Každého, kdo přijal kněžské svěcení, se lidé ptají: „Který okamžik z této slavnosti vám nejvíc utkvěl v paměti?“ Já svou odpověď znám a nikdy na tu chvíli nezapomenu. Stalo se to po vzkládání rukou a konsekrační modlitbě. Právě jsem dokončil oblékání, se kterým mi pomáhal kněz, jehož jsem měl rád a obdivoval jsem ho. Všechno bylo, jak má být, a já jsem se otočil k oltáři s ohromným vědomím smyslu a cíle, který dokážu shrnout jedině slovy: „Pojďme do toho. Pusťme se do práce.“ I dnes, po sedmnácti letech, si na tu chvíli a na ten pocit vzpomínám.

V následujících měsících jsem pak od svěcení vyrazil do farní pastore, kde jsem se velice rychle naučil, že nemám houpat loďkou, kazit druhým plány a dělat vlny. Připadal jsem si, jako bych ve stokilometrové rychlosti narazil do cihlové zdi. Vášně a horlivost, které mě přivedly do semináře a provázely mě v něm, by ani ve snu nenapadlo, že kultura spokojenosti se sebou samými, prostřednosti a minimalismu může být tak odhodlaná a vytrvalá. Tváří v tvář této realitě nebylo těžké

ztratit ze zřetele onu vizi, kterou mi Bůh dal při prvním povolání. Oheň v mých kostech pomalu vyhasínal. Duch, který mě oživoval, se pomalu vytrácel a pod mým kněžským oděvem se začínaly rýsovat suché kosti.

„Synu člověka, mohou tyto kosti ožít?“

„Pane, Hospodine, ty to víš!“ (Ez 37,3).

Bůh to skutečně ví. Suché kosti mohou ožít, protože Hospodin touží vdechnout svému lidu, své církvi, nový život! Znovu roznítit naše kosti dokáže jen jedna osoba: ten, který sestoupil jako ohnivý jazyky v den Letnic. Teprve když prožijeme, jak mohou být naše kosti na prach vysušené, můžeme se naplno podřídit Božímu Duchu, který mluví spolu s naším duchem, takže můžeme volat: „Abba, Otče!“ (Řím 8,15). Nejsme to my, kdo něco mění – svět, diecézi, farnost nebo třeba jen sebe. Působí to Boží Duch, který obnovuje tvář země, který zrodil církve a přivádí ji, aby se rodila stále znovu. To svatý Duch Boží nás vede, abychom přijali svou pravou identitu misijní církve. To Boží Duch, vylitý při nových Letnicích, nás uschopňuje, abychom dokázali vyvolat novou evangelizaci.

Vzpomínám si na své mladistvé touhy, aby mě Bůh použil k proměně světa, a dochází mi, že vlastně nebyly tak pošetilé. V Písmu svatém se to vrací jako stálé téma: že Bůh si vybírá, co je pošetilé a slabé, aby zahanbil moudré (srov. 1 Kor 1,27), že téměř křičí na každého z nás: „Chci v tobě a skrze tebe vyvolat změnu. Tvoje vize je příliš malá a nestačí...“

A tak se tě ptám, bratře nebo sestro, ať už se věnuješ jakékoli službě nebo vedení: Jak se vize ve tvé oblasti působení dá rozšířit? Uvědomuješ si, že jsi tvor slabý a pošetilý? Pak tě Bůh může použít. Chvěješ se strachy kvůli vizi, kterou Bůh

může skrze tebe uskutečnit? Je tvá vize pro Boha dostatečně veliká? Pokud ve své farnosti vedeš nějakou službu, jak můžeš ovlivnit celou farnost? Pokud stojíš v čele farnosti, jak můžeš ovlivnit celou diecézi? Pokud pracuješ ve své diecézi, jak můžeš ovlivnit svůj region nebo kraj? A jak celou zemi? A nemůže Bůh tvým prostřednictvím ovlivnit nejen celý tvůj národ, ale změnit i celý svět?

Ježíš svým apoštolům slíbil: „Až na vás sestoupí Duch Svatý, dostanete moc a budete mými svědky v Jeruzalémě, v celém Judsku a Samařsku, ano až na konec země“ (Sk 1,8). Tak Bůh vybízí každého z nás. Toto povolání nevychází ze svěcení, ale z naší základní identity v Kristu, identity pokřtěných věřících. Naše povolání nemá ovlivnit jen jedno konkrétní společenství, ve kterém žijeme, to je „Jeruzalém“. Nemá ovlivnit jen region nebo kraj, to je „Judsko“. A nemá ovlivnit jen naši zemi, to je „Samaří“. Má jít „až na konec země“.

Ježíš nám slíbil, že až na nás sestoupí Duch Svatý, dostaneme moc. O tuto moc stačí jen požádat – dává ji tentýž Duch, který nám připomíná, že my sami jsme posláním Krista, Duch, který vyvolal převrat i v údolí suchých kostí. Jak velkolepá chvíle! Jak úžasná doba! A jaká výsada, že můžeme hrát úlohu při obnově Boží církve!

Bůh to ví! Bůh ví, že tyto kosti mohou ožít.

Aleluja!

A ty?

JAMES MALLON

PROMĚNA FARNOSTI

Z udržovacího režimu k misijnímu zápalu

Z anglického originálu *Divine Renovation: From a Maintenance to a Missional Parish*, vydaného nakladatelstvím Novalis v Torontu v roce 2014, přeložil Jiří Gračka

Vydalo Karmelitánské nakladatelství v Praze
roku 2022 jako svou 2307. publikaci

V edici *Orientace* svazek 67

Vydání druhé

Odpovědný redaktor Pavel Mareš

Obálka a grafická úprava Michal Chodanič

Ilustrace na obálce Shutterstock

Sazba Studio Jakub Kubů

Tisk Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

*Knihy Karmelitánského nakladatelství zakoupíte
na eshop.cirkev.cz a v síti kamenných Karmelitánských
knihkupectví (eshop.cirkev.cz/prodejny).*